

KÜFELİLERİN MİLADİ VII. YÜZYILIN ORTALARINDAKİ SİYASİ MUHALEFETLERİ*

Mahayudın Hj Yahaya**

Çeviren: Ünal KILIÇ***

unalkilic@hotmail.com

Hiz. Ömer'in halifeliki dönemindeki fetihlerle ele geçirilen büyük servet, özel arazi ve emlak, hep birlikte Küfe şehrine Arap iskanının en önemli sebeplerinden birisidir. Aynı şekilde bu durum, Küfelilerin miladi VII. Yüzyılın ortalarındaki muhalefeti konu edinen bir çalışma için de hayati bir konu olmuştur. Bu makale, Hiz. Osman'ın hilafeti esnasında ortaya çıkan Küfelilerin muhalefeti ile Irak'ta bazı işgal edilen yerler üzerindeki tartışmalar arasında bir ilişki kurmaya çalışmaktadır.

24/644-35/656 yılları arası, Irak'ta-bir kriz dönemidir ki bu kriz, Halife Hiz. Osman'ın hilafete geçişiyle canlanıp onun öldürülmesiyle de neticelenen bir muhalefettir. Bu makaledeki mütalaâlar, Küfelilerin muhalefeti üzerine yapılan daha detaylı bir çalışmada* ulaşılmış olan sonuçların genel bir görünümünü sunmayı hedeflemektedir.¹ Bu sonuçlar da elde mevcut, özellikle el-Balâzurî, et-Taberî, İbn A'sem el-Küfî, Halife b. Hayyât ve İbn Sa'd'ın eserleri gibi ilk dönem İslâm Tarihi kaynaklarına dayanmaktadır.

Hiz. Ömer'in hilafetinin sonlarına doğru, Arabistan'dan Küfe'ye doğru devam eden Arap kabilelerinin göçlerinin doğurduğu sonuçlar önemli bir problem haline geldi. Bu kabilelerin gelişlerinin hiç te küçümsenemeyecek etkileri oldu. Bu etki, sadece 'atâ' yani maaşları da kapsayan Arap organizasyonu ile sınırlı kalmadı, aynı şekilde Sevâd'daki terk edilmiş arazinin sistemini de etkiledi. (Irak'taki delta şeklindeki kara toprak parçası) İşte bu konu Halife Hiz. Ömer'in 23/644'teki ölümünden sonra büyük bir problem haline geldi.

Hiz. Osman halifeliki geçtiğinde, 24/645 yılında kuzeni Velid b. Ukbe'yi

* Bu makale "Kufan Political Opposition in the Mid-Seventh Century A. D." **Hamdard Islamicus**, Karachi/ Pakistan, Winter 1996, böl: XIX, no: 4, ss. 5-14 'ün tercümesinden ibarettir. Çevirisini yaptığımız makalenin aslına sadık kalmakla birlikte mümkün olduğu ölçüde anlaşılır ve akıcı almasına da gayret gösterdik. Zaruri notlarımızı ise [çev.not] kaydıyla ifade ettik.

Hiz. Osman'ın öldürülmesiyle neticelenen muhalefet hareketleri, yaklaşık olarak altı yıllık bir süreç izlemiştir. Söz konusu muhalefet sadece Küfelilerle sınırlı kalmamış, Basra, Mısır ve devletin diğer yerlerinde hatta başkent Medine'de bile Halife ve devletin diğer yöneticileri hakkında şikayetler artmaya başlamıştır.

Bu makalede yazar Hiz. Osman'a yönelik muhalefet hareketlerinden sadece Küfelilerin muhalefeti ele alarak, bunların hangi gerekçelerle Hiz. Osman'a muhalefette bulduklarına yer vermiştir.

** Doç. Dr., National University of Malaysia, tarih bölümü

*** Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Öğretim Üyesi

* bkz., The Origin of the Khawârij, Doktora Tezi, University of Exeter, 1978

¹ et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, **Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk**, thk., M.J. de Goeje, Leiden 1879-1901, I, 2812, 2940, 2843; el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya, **Ensâbu'l-Eşraf**, İstanbul, yazma, Süleymaniye Kütüphanesi, no. 597-8, V. Böl., thk., S.D. Goitein, Jerusalem, 1938, s.31

Kûfe valiliğine tayin etti.(Anlaşıldığı kadarıyla Halife böyle yapmakla şunu düşünüyordu; Velid onun akrabasıydı, dolayısıyla siyasetini uygulama hususunda ona güvenebilirdi. Hz. Osman aynı şekilde Velid'in beceriksiz birisi olmadığına da kani idi. Çünkü Velid, Hz. Ömer'in halifeliği, boyunca aktif bir tavır sergilemişti ve aynı şekilde Cezire'nin fethi esnasında Cezîre'deki Arap Rebîa (Rabi'ah) kabilelerinin üzerine tayin olunmuştu. □

el-Velid'in 24/645'te(başlayıp 29/650'de biten ve yaklaşık olarak 5 yıl süren valiliği süresince yeni gelenlerin sayısı (Revâdif), Kûfe'de bir hayli arttı. Velid'in valiliğinin ilk yıllarında Kûfe'deki eli silah tutabileceklerin toplamı 40.000'den fazlaydı. Bu rakam, Kûfe şehrinin dışında yaşamakla birlikte Irak'ın kırsal bölgelerinde bulunanları da kapsıyordu. Onların tamamı da divana yani Arap savaşçıların maaş için kaydedildiği listeye kaydolundular. 40.000 kişiden sadece 10.000 kadarı ilk gelenlerden idi. (ehlü'l-eyyâm) Diğerleri ise Kûfe'ye son dönemlerde ulaşan kabiledaşları tarafından Kûfe'ye ulaştırılan eski ridde kabileleriydi. Bu yeni gelenlerden bir kısmı, muhtemelen henüz divana kaydolunmamışlardı.

Yeni gelenlerin Kûfe'ye ulaşması sadece kendi kabile mensuplarını değil, aynı şekilde daha önceden gelenlerin de rahatsızlığına yol açtı. Onların gelmesinden sonra ortaya çıkan iskan problemi Taberî'nin şu ifadesiyle net bir şekilde ortaya konulmuştur:

"Yeni gelenlerin sayısının artması, diğerlerinin sıkıntıya girmesine yol açtı. Zira, yeni gelenler arasında çok sayıda kabiledaşları olanlar, evlerini terk ediyorlardı. Diğer taraftan yeni gelenler arasında kabiledaşları az olanlar ise şayet bunları terkedilmiş evlere veya başkalarının evlerine yerleştiremezlerse kendilerinin sıkıntıya girmelerine yol açsa bile bunlara ev yapıyorlardı."³

Velid'in valiliği esnasında, Kûfe'nin asıl kuruculara arasında akrabaları olmayan buğday tacirlerini ağırlamak üzere, Hz. Osman'ın talimatıyla İbn Mes'ûd tarafından Kûfe'de bir misafirhane (*dâru'z-ziyâfe*) kurulması sebebiyle bir başka huzursuzluk daha ortaya çıktı.

Ebû Zübeyd et-Tâî bir Hıristiyan idi. Son dönemlerde İslam'a girdi. Velid'le Hz. Ömer dönemindeki valiliği esnasında tanışan ve onunla arkadaş olan Ebû Zübeyd, Velid tarafından Kûfe'ye davet olundu ve bu misafirhanede yatıp kalkması temin olundu.⁴ Bir misafirhane kurulması projesi önceden gelenlerden* biri olan ve bu

* Taberî, Velid'in Kûfe'ye vali olarak tayini hususunda değişik rivayetlere yer vermektedir. Krş. Bkz., I, 2802 [çev. not]

² Taberî, I, 2805

* Makalenin İngilizce orijinalinde metinde zikredilen tarihlendirme yanlışlıkla 24/648 olarak verilmiş, oysa 24. Hicrî yılın miladi takvimdeki karşılığı 644/45'tir. Zaten araştırmacı makalenin daha sonraki bölümlerinde söz konusu tarihi doğru haliyle vermiştir. [çev. not]

³ Taberî, I, 2490-1

⁴ Taberî, I, 2843; Belâzürî, V/31. Ebû Zübeyd Harmele b. el-Münzir et-Tâî'ye aynı şekilde *aynu'r-Rumiyye* ve *Maüne*'nin de verildiği kaydolunmuştur. Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*. thk, MJ.de Goeje, Leiden, 1866, s.180

* Makele içerisinde sık sık zikredilen 'Revâdif ve 'Ehlü'l-Eyyâm' kavramlarını çevirirken bu kavramların ihtiva ettiği anlamları göz önünde bulundurarak vermeye çalıştık. Revâdif kavramını Kûfe'ye daha sonraki dönemlerde gelip yerleşenler, ehlü'l-eyyâm kavramını ise Kûfe'ye şehrin kuruluşuyla birlikte

zamana kadar buğday tacirlerinin misafir edilmesini üstlenen, bu maksatla da pazar yeri civarında bir oymak edinen Ebû Semmâl el-Esedî'nin sert muhalefetiyle karşılaştı.⁵ Irak bölgesi vergisinin büyük bir kısmının, bu döneme kadar buğday cinsinden ödendiği hemen hemen kesin gibiydi. Misafirhane tesis edilmesi, önceden gelenler tarafından sadece devletin bu vergiyi kontrol altında tutma çabasından ibaret olduğu şeklinde anlaşıldı.

Hz. Osman'ın aynı şekilde bu kölelerin sahiplerine, ayda bir buğday cinsinden ödenen özel *rızk* tahsisatına dokunmaksızın divana kaydolunmamış Kûfeli kölelere, her ay üç defa fazladan (*fudûl*) ödemede bulunduğu da rivayet edilmektedir.⁶ Bu uygulamalar da gösteriyor ki, Halife, daha önceden gelen ve Irak'taki fethedilmiş arazinin vergi gelirlerinden arta kalanını kimseye dokundurmadan kullanabilen kimselerin bu ayrıcalıkların dikkate almaksızın yeni gelenlere ihsanlarda bulunarak Kûfe'deki nüfuzunu güçlendirmeye çalışıyordu.⁷ Rivayet olduğuna göre Velid de benzer şekilde hareket ederek Kûfe'deki kölelere harçlık vermiştir.⁸

Bu sebeple halk (âmme), onun yanında yer alırken ileri gelen seçkin zümre (hâssa) ise ona muhalefet etmiştir.⁹ Buradaki azınlık kelimesi, Kûfe'deki sayıları Velid döneminde yeni gelenler tarafından azınlık konumuna düşürülen Kûfe'nin asıl kurucuları ya da oraya ilk gelenler olarak anlaşılmalıdır.

Bu şartlar altında ilk gelenlerle, sonradan gelenler arasındaki gerilim daha da artmıştır.* Ancak kaynaklarımıza göre önceden gelenlerden bazılarının sonradan gelenlerle buluşması, problemi daha da karmaşık hale getirdi. Bu gerilimle ilgili bir örnek Taberî'nin şu rivayetinde verilmektedir: "Kûfeli bir grup genç, İbnü'l-Heysemân'a saldırarak onu öldürdü. Huzâîlerden Ebû Şüreyh'in olup bitenleri gördüğü anlaşıldı, dolayısıyla o da saldırıya uğradı ve öldürüldü. Saldırganlar arasında Züheyr b. Cündeb el-Ezdî ve Şubeyl b. Übeyy el-Ezdî de vardı. Hz. Osman'ın emri üzerine olaya katılanların tamamı da Velid tarafından tutuklanarak Kûfe'de idam edildi¹⁰

Bu olaydan sonra idam edilen gençlerin babaları intikamlarını aldılar. Züheyr'in babası Cündeb, oğlunun intikamını almak amacıyla Velid'in evinde bir sihirbazı öldürdü. Buna karşılık Cündeb'i öldürmeye kalkışan Velid, Cündeb'in Ezd kabilesine mensup kabiledaşları tarafından engellendi. Bunun üzerine Cündeb, Kûfe'yi terk ederek kendisine karşı tutumu sebebiyle Velid'i Halife Hz. Osman'a şikâyet etmek üzere Medine'ye gitti. Ali b. Ebî Talib'in tavsiyesi üzerine Halife Osman, Velid'e, Cündeb'ten özür dilemesini ve onun Kûfe'de serbestçe yaşamasına izin vermesini emretti. Bu talimatı alan Velid, Kûfelileri şu sözlerle ikaz etti: " *ellâ yukîmû*

gelen ve Sasanilerle yapılan savaşlarda ilk andan itibaren yer alanlar anlamında zikrettik. Revâdif kavramını zaman zaman *sonradan gelenler*, ehlü'l-eyyâm kavramını ise *önceden gelenler* şeklinde tercüme ettik, bahsi geçen kavramları bazen de tercüme etmeksizin zikrettik. [çev. not]

⁵ Taberî, I, 2842

⁶ Taberî, I, 2845

⁷ Taberî, I, 2418; Belâzürî, *Futuhu'l-Buldân*, s.384. Maaşların taksimatıyla ilgili olarak ayrıca bkz., s.453

⁸ Taberî, I, 2850

⁹ Taberî, I, 2814, 2840.

* Revâdif –Ehlü'l-Eyyâm çekişmesi hakkında geniş bilgi için bkz., M. Mahfuz Söylemez, **Bedevilikten Hadâriliğe Kûfe**, Ankara2001, s.291-2[çev. not]

¹⁰ Taberî, I, 2840-1

'-hudûde düne's-sultan " yani bundan böyle yetkisi olmayan hiç kimse had cezası uygulayamayacaktı.¹¹

Söz konusu ikaz sadece Kûfeli gençlerin babalarını değil, aynı şekilde el-Eşter, Mâlik b. el-Hâris en-Nehâî ve Ebû Huşşe el-Gıfârî gibi önceden gelen diğer kişileri de kızdırdı.¹² Bunlardan bazıları daha önceden sorumluluk üstlenmiş kişiler olup, muhtemelen Hz. Ömer zamanında Irak'taki fethedilen bölgelerin fethinde öncü konumundaydılar. Bunlardan bir kısmı ise Velid'e karşı sergilemiş oldukları muhalif tavırları sebebiyle el-Velid tarafından görevlerinden uzaklaştırılmışlardı. Bunları muhalif davranmaya sevk eden sebep ise Velid'in eyaletteki tüm yetkileri ele geçirme gayreti içerisinde olduğu düşüncesiydi. Bu düşünceyle onlar, Velid'in yanlışlıklarını Hz. Osman'a şikayet etmek amacıyla Medine'ye gittiler, fakat başarısız oldular; Halife Osman onlara Kûfe'ye geri dönmelerini söyledi.

Velid döneminde boy gösteren muhaliflerden bir diğeri de Attâb b. Allak es-Sa'dî'dir. Ebû Mihnefe göre Attâb, Hz. Ömer dönemi boyunca 2500 dirhem maaş almaktaydı.¹³ Buna ilaveten Yezid b. Kays el-Erhâbî ve Ma'kil b. Kays er-Riyâhî gibi pek çok muhalefet lideri d Kûfe'de boy göstermeye başladı.¹⁴ Bunların tamamı da ilk gelenlerdendi.

29/650 yılında Velid görevden uzaklaştırıldı ve Halife Osman'ın bir başka kuzeni Saîd b. el-Âs, Kûfe valiliğine tayin edildi. Seyf e göre Velid içki içmekle itham olunmuş ve bu itham idam olunan gençlerin babalarının da te'yid. olunmuştu.¹⁵ Seyf'in bu olayla ilgili rivayeti çok karışıktır ve içki içme ithamı bu rivayette hiç te önemli bir mahiyet taşımamaktadır. Önemli olan husus, ilk gelenlerin, Vali Velid'in kendilerine haksızlık yaptığını, önemli noktalara Revâdîfi tayin etmek suretiyle Kûfe'de kontrolü ele geçirme gayretinde olduğunu düşünmeleriydi. Sonuç olarak Velid'in Kûfe'ye gelmesiyle, yeni gelenler ve onların liderlerinin statüleri artmıştır.

Belâzürî'ye göre Velid, valiliğinin sonunda el-Eş'as b. Kays el-Kindî'yi kendi temsilcisi olarak Azerbaycan'a tayin etti.¹⁶ el-Eş'as'a referans olmak tamamen önemli bir husustu, çünkü o, bu dönemde Kinde kabilesinin lideri olması sebebiyle zirvede idi. Kendisini takip eden 1700 adamıyla birlikte Kadisiyye savaşına katılmış ve Ebû Bekir döneminde dinden dönenlere karşı yapılan irtidat savaşlarında meşhur olmuştu. Azerbaycan'a tayini onun kabilevi konumu sebebiyle gerçekleşmiş olmalı. Aslında el-Eş'as'ın tayini, daha önceden mürted kabileye mensup bir kişinin etkili bir konuma tayini yönüyle ilktir ve bir dönüm noktası teşkil etmektedir.

Kûfe'ye yeni tayin olunan Vali Saîd b. el-Âs, genç ve tecrübesiz bir kişiydi.* Hz. Osman'ın politikası, Kûfelilerin yeni cepheler açabilecek duruma gelmelerine kadar Kûfe'de durumun kontrol altında tutulması idi. Bu gerçekleştirildikten sonra, Ehlü'l-Eyyâm, kontrol altında tutabilmek ve yeni fetihlerle meşgul edebilmek için Kûfe'de bırakılacaktı. Fakat hiçbir şey olmadan önce, ilk gelenlerle sonradan gelenler

¹¹ Taberî, I, 2846

¹² Taberî, I, 2846, 2847, 2848, 2849, 2852

¹³ Belâzürî, *Ensâb*, V, 32

¹⁴ *Ensâb*, V/32

¹⁵ Taberî, I, 2846

¹⁶ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, s.328

* Saîd b. el-Âs hakkında geniş bilgi için bkz., İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, Beyrut ty, V, 30-35 [çev. not]

arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bu gerilimi düşürmek isteyen Kûfe valisi Saîd, Revâdiften olabildiğince çok kimseyi kabile liderlerinin liderliği altına yerleştirdi. Bunun anlamı ise sonradan gelenlerin, kabile liderlerinin kontrolüne girmesidir.

Hız. Osman/ Saîd'in Irak'taki politikasının temel niteliği, Kureyşliler ile kabile liderlerinin gücünü ve nüfuzunu yeniden güçlendirmekti. Halife bunu başarmak için taraftarlarının isteklerini yerine getirerek onları memnun etmek amacıyla Irak'taki terk edilmiş arazileri kullandı. Bu araziler Hız. Ömer dönemi boyunca, sadece Ehlü'l-Eyyâm'ın kontrolü altındaydı; onlar bu arazileri işlettiler, vergi gelirleri de öncelikle bunlar arasında dağıtıldı. Sonuçta onlar bu toprakları kendi özel mülkleriymiş gibi görmeye başladılar, bu toprakların yönetim sistemiyle ilgili her hangi bir değişikliğe karşı çok hassas hale geldiler. Bununla birlikte Halife Osman, Irak'a göçmeyip Mekke ve Medine'ye geri dönen el-Kadisiyye ve el-Medâin gazilerinin fetih hakları olarak Irak'taki terk edilmiş topraklardan istifade etmeleri gerektiğinin farkına vardı. Onlara bu bölgedeki arazilerini Medine yakınlarında, yani Hicaz ile Güney Arabistan'daki topraklarla değiştirme teklifinde bulundu, onlar da ilk gelenlerin muhalefeti önemsemeksizin Hız. Osman'ın teklifiyle yakından ilgilendiler. Sonuçta sadece Mekkeli ve Medineli gaziler değil aynı zamanda aralarında Eş'as b. Kays gibi eski mürted kabile liderlerinin de bulunduğu kimseler de şimdiye kadar terk edilmiş olan bu araziden çokça elde edebilmek için geldiler. Örneğin sâbık bir Mekkeli eşraf olan Talha b. Ubeydullah, Irak'taki en-Neşâstec'de yer alan ve Medine'nin yerli halkına ait olan çok zengin araziden bir kısmına karşılık Hicaz'daki Hayber'i verdi.* el-Eş'as b. Kays ise Hadramut'taki arazilerini Iraktaki Taznabaz bölgesindeki daha zengin topraklarla değiştirdi.¹⁷

Hız. Osman'ın düzenlemesinin sonucu olarak Irak'tan edinilen toprakların Güney Arabistan ve Hicaz'da arazileri olanlar tarafından sahiplenildiği net bir şekilde ortaya çıkıyor. Arabistan'da kendilerine önerilen arazi değişiminden etkilenenler Medine, Mekke, Taif, Yemen ve Hadramut'lu idiler. Bu işlem Hicaz veya Güney Arabistan da toprağı olmayanları istisna kıldı; aynı şekilde -ister toprağı olsun isterse olmasın- Kuzey Arabistan'da yaşayanları da kapsamadı. Öyle anlaşılıyor ki Kureyşliler ve Ridde kabile mensupları Güneyden geldikleri için daha fazla faydalandılar. Aksine ilk gelenlerden ve genellikle "ehlil-eyyâm" olarak bilinen ve Kuzeyden gelenlerin pek çoğu, bu avantajlardan istifade edemediler. Bu sebeple de Iraktaki terk edilmiş arazi üzerindeki otoritelerini devretmeye yanaşmadılar. Bu muhalif gruba karşı Saîd'in çözümü ise bunları liderlerinden mahrum bırakmak oldu. Fiili sonuç ise Valinin, 'kurra' olarak biline gelen ilk gelenlerin bazılarının açık muhalefetiyle karşılaşması oldu.¹⁸

* Hayber'deki hissesine karşılık şekilde anlaşılmalıdır, zira Hayber'in tamamının mülkiyeti Talha b. Ubeydullah'a ait değildi. [çev.not]

¹⁷ Taberî, I, 2854-55; Belâzürî, **Futûhu'l-Buldân**. s.273-4

¹⁸ Buradaki "Kurra" terimi, Kur'an okuyucuları anlamına gelen *Kaf Râ Hemze* kökünden ziyade *Kaf Râ Yâ* kökünden gelen "köylüler" anlamındadır, bkz., Muhyiddin Hc. Yahya, "The Kufan Qurra in Early Islam", **Akademika, Journal of Humanities and Social Sciences**, Universiti Kebangsaan Malaysia, 16 (Jan 1980), ss.13-23. *Kurra* kelimesinin çağrıştırdığı anlama bakılırsa bu kelime son zamanlarda *kurra* kavramını açıklamak üzere yapılan iki güzel araştırmada *Kur'an okuyucularından* daha çok *köylüler* olarak ifade edilmiştir. Bu iki araştırma M.A. Şaban ve G.H.A. Juynboll tarafından yapılmıştır. Şaban (**Islamic History, A New Interpretation**, vol.I, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, ss.23, 25) *kurra* kavramının anlaşılmasını için anahtar mahiyetini taşıyacak nitelikte bir giriş teşebbüsünde bulunmuştur. Ancak konuyla ilgili verdiği bilgiler minimum seviyede kalmıştır. Juynboll ise "The Qurra in Early Islamic History" adlı makalesinde (**Journal of Economic and Social History of the Orient** vol. XVI, II-III, ss.113-129), Şaban'ın, *Kurra*'nın Kur'an okuyucuları olmadığı şeklindeki görüşüne katılmaktadır. Ancak onun *kurra* ile ilgili bu iddiası, daha sonraki dönemlerde yaşayan *kurralann* (yani *Küfeli Kurralann*) anlaşılması için her hangi bir ipucu vermediği için oldukça erken dönemle sınırlı kalmıştır.

İleriki sayfalar Saîd'in Kûfe'den sürgünüyle Kûfe'de baş gösteren huzursuzluklarla ilgili ayrıntılı bilgiler verilecektir.

Bu huzursuzluğun nasıl başladığıyla ilgili olarak kaynaklarda bazı ihtilaflar vardır. Seyf'e göre söz konusu huzursuzluk ilk olarak Saîd'in güvenlik kuvvetlerinin başkanlığını yapan Abdurrahman b. Hüneys el-Esedî'nin yaptığı bir konuşma sebebiyle ortaya çıkmıştır; Abdurrahman b. Hüneys söz konusu konuşma esnasında "Saîd b. el-Âs'ın Fıratın Kûfe'ye bakan tarafında yer alan ve Kısra ile ailesine ait olan el-Miltât'a; eski hükümdarlık arazilerine sahip olmasını arzuladığını" ifade etti.¹⁹ Taberî'de yer alan ve Şa'bî tarafından nakledilen bir başka rivayette ise şöyle denilmektedir: "Saîd b. el-Âs Kûfe'ye ulaştığında eşraftan bazı kimselerle karşılaştı ve şehrin işleri hususunda onlarla tartıştı. Saîd'in karşılaştığı kimseler arasında el-Eşter ve Mâlik b. Haris en-Nehâf de vardı. Onlar terkedilmiş arazi ve bu araziyle ilgili olarak hükümetin tutumu hakkında dert yandıklarında Saîd şöyle söyledi: "Sevâd, Kureyşlilere ait bir arazidir. (*innema hâze 's-Sevâdü bustânin li Kureys*) bunun üzerine el-Eşter şu sert karşılığı verdi: "Kılıçlarımızla kazandığımız ve bize ait olan bir arazi için sen nasıl olurda Sevâd'ın kendi halkına, Kureyşlilere ait olduğunu söyleyebilirsin."²⁰

Rivayetlerdeki farklılıklara rağmen Seyf ve Şa'bî'nin rivayetinde çelişki bulunmamaktadır. Zira her ikisi de başlıca şikayet konusunun Sevâd arazisi olduğunu kabul etmektedir. Ancak Şa'bî iki önemli ayrıntı üzerinde titizlikle durmaktadır. İlk olarak, yönetim, Kureyşlilere terkedilmiş araziyle ilgili olarak ayrıcalıklı bir hak verme niyetinde idi; ikinci husus ise, Sevâd arazisinin Kûfe'deki başlıca çekişme konusu olması idi. Şa'bî'nin işte bu iki önemli hususla ilgili rivayeti diğer kaynaklar tarafından da geniş bîr şekilde te'yid edilmektedir.²¹

Bu tartışmaların hemen sonrasında bir kavga başladı. Saîd'i destekleyici mahiyette bir konuşma yapan Abdurrahman b. Hüneys el-Esedî ve onu korumaya çalışan babası Hüneys, el-Eşter ve adamlarının saldırısına maruz kaldılar.²²

Yazarlarımız tarafından bu muhalif grupla ilgili olarak pek çok terim kullanılmıştır. Mamafih İbn A'sem, söz konusu muhalefete atıfta bulunarak bu terimin gelişimiyle ilgili pek çok ayrıntıyı nakletmektedir. O, bu muhalefeti harekete geçiren unsuru anlamak için, çok sayıdaki nakil arasından rivayetleri dikkatli bir şekilde toplamış ve bunları "*Kitabu'l-Futûh*" adlı eserinde bir araya getirmiştir. Buna göre Kûfe valisi Saîd, Sevâd hususunda kendisine şikayette bulunan *eşrafu ehl-i Kûfe ve kurrâuhum* tarafından karşılandı. Ertesi gün ise İbn A'sem aynı gruba *vucûhu ehlî'l-Kûfe* diyerek atıfta bulunmaktadır. Kûfe'deki karışıklıktan sonra el-Eşter ve ona yardımcı olanlar *el-Kurra vehüm süfehâ* olarak nitelendirilmektedir. *Rical min kurra, ehlî'l-Kûfe, min hiyâr-i ehlî'l-Kûfe, ve min cemaat ehlî'l-Kûfe* şeklindeki diğer pek çok terim, İbn A'sem'in söz konusu muhalefeti tanımlamış olduğu rivayetinde

¹⁹ Taberî, I, 2908. Saîd'in Miltât'ı ele geçirme niyeti hakkında daha fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte Hz. Osman tarafından kendisine 100.000 dirhem bağışlandığı söylenmişti (Belâzürî, *Ensâb*, V, 28)

²⁰ Taberî, I, 2916 İbn A'sem (I-II, 383) ise Saîd'in sözünü şu şekilde nakletmektedir: "*inneme'sevadü küllühü li Kureysin femâ neşâu minhü ehazna vemâ neşâu terekânâ; yani Sevâd'ın tamamı Kureys'e aittir. Biz Sevâd'dan dilediğimizi alırsız, istemediğimiz yerleri ise terk ederiz.*" Belâzürî'de (*Ensâb*, V, 152) geçen ibare ise hemen hemen Taberî'nin zikrettiği gibidir; "*inneme's-sevâdü bustânü'n li Kureys*" [çev.not]

²¹ Mesela bkz., Belâzürî, *Ensâb*, V, 40; el-İsfehânî, Ebu'l-Ferec, *Kitabu'l-Eğâni*, Kahire, 1285, IX, 30; el-Mes'ûdî, Ali b. el-Hüseyn, *Mürûcu'z-Zehab*, Kahire 1984, II, 346; İbn A'sem el-Kûfî, Ahmed b. Hz. Osman, *Kitabu'l-Futûh*, yazma, III. Ahmet Saray Kütüphanesi, İstanbul, no.2956, I.bölüm, vrk. 78, 22

²² Taberî, I, 2908; İbn A'sem, I.bölüm, vrk. 3B-8A

bulunabilir.²³

Bu farklı terimlerden anlaşılıyor ki *Kurra*" terimi de *Süfehâ*, *Vücûh*, *Eşraf*, *Rical*, *Hıyar*, ve *Cemaa* gibi sadece diğer terimlerden bir terimdir. Bunlardan her biri önemli insanlar, saygın kişiler, liderler, mükemmel şahsiyetler ve gruplar anlamını ihtiva etmektedir. Bu terimlerden her birisi aynı insanları ve aynı statüyü ifade etmektedir. Ancak şayet biz, *eşraf* kelimesini ele alacak olursak onun farklı anlamlarının da olduğunu ve farklı kişileri de ihtiva edebileceğini görürüz.

Taberî'ye göre *eşraf*, veya *ehlü'l-eşraf*, kavramı *ehlü'l-bütât*, yani saygın ve soylu ailelere mensup kimseleri de kapsamaktadır. *Ehlü's-sâbiğa ve'l-kudâme** yani ilk müslümanlar; *nazile* yani *ne-ze-le* kökünden gelen ve mukim anlamında (burada Kûfe'de ikamet eden veya önceden gelenler anlamında anlaşılmalı); *nâbita* yani *ne-ba-ta* kökünden gelen ve Kûfe'de büyüüp yetişenleri göstermektedir.²⁴ Bunlar irtidat eden veya etmeyen kabile mensuplarını da kapsar. *Kurra*, *ehlü'l-eşraftan* sadece bir gruptur.²⁵ *Ehlü'l-eşraf* veya *eşraf*, *vücûh*, *rical*, *hıyar*, *cemaa*, vb. terimlerin basit kullanımı, Kureyşliler ve ridde kabile mensuplarından pek çok insanı açıkça içerebilir. Kaynaklarımız bu karışıklık ve belirsizlikten kaçınmak için onları "*Kurrâ*" diye isimlendirerek onları, Sevâd'daki köyleri üzerinde sahip olduklarını iddia ettikleri otoriteleriyle tanımlamışlardır. Dolayısıyla İbn A'sem'in onlar hakkında sık sık "*köylüler*" tabirini kullanması tesadüfi değildir.²⁶

Halife Hz. Osman ve valisi tarafından devlete karşı bir muhalefet oluşturdukları için bu insanlara temyiz edici olsun diye *es-süfehâ*, *ehlü'l-bağy-i ve'l-hased* vb. yani cahil, haksız ve kıskanç gibi özel tanımlar verildi.²⁷ Bu tür bir nitelendirme söz konusu insanların *eşraf* veya soylu kimseler olarak sahip oldukları konumu yok sayma anlamını taşııyordu. Aynı şekilde önceden gelenlerin almış oldukları maaşlardan (yılda 3000 dirhem) da mahrum kalmıyorlardı.²⁸ Dolayısıyla buradaki *kurra* kelimesi "*ehlü'l-eşrafın* azınlıkta kalan muhalefeti ifade eden kelimedenden daha yeni bir kelime de değildir. Doğal olarak *kurra* kelimesi Irak'taki köyleri üzerinde otoritelerini kaybetmek istemeyen ve hükümete karşı çok sert muhalefet gösteren ilk gelenlerin (*ehlü'l-eyyâm*) azınlığını ifade eder.

Kaynaklarımızdan pek çoğu, bu muhalefeti, *Küfeli kurrâ'nın* muhalefeti şeklinde tanımlamaktadırlar.²⁹ Diğer kaynaklar bilgi vermedikleri gibi olayların sonuçlarını da açıklamazlarken İbn A'sem, bir çok ilginç ve bilgi yüklü rivayette Kûfe'de meydana gelen muhalefet; Saîd'in görevden alınmasına ve Halife Hz. Osman'ın öldürülmesine yol açan gelişmelerle ilgili pek çok ayrıntı üzerinde durmuştur.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, "*kurra*" kelimesinin gerçek anlamı, yanlış bir şekilde 'Kur'ân-ı ezberden okuyanlar anlamında tefsir edilmiştir. Seyfin "*kurra*" ile

²³ İbn A'sem, I.bölüm, vrk 7A, 7B, 8A, 10A, 12B, 13A

* Bu kelime Taberî'de *Kudme* şeklinde geçmektedir. Bkz., I, 2853

²⁴ İbn A'sem, I.bölüm, vrk 10A

²⁵ Taberî, I, 2853

²⁶ İbn A'sem, I.bölüm, vrk. 10A

²⁷ Belâzürî, Ensâb,V/40; İbn A'sem, I.bölüm, vrk. 8A, 9 A, 10A

²⁸ Taberî, 1,2412-3

²⁹ Sadece Seyfin rivayetinde bu *kurralara*, Basralılar (*Kurra-i Ehlî'l-Basra*) şeklinde bir atıfta bulunmaktadır. (Taberî, I, 2908) Bununla birlikte Seyfin rivayeti İbnü'l-Esir tarafından *Kurra-i Ehlî'l-Basra* yerine *Kurra-i Ehlî'l-Kûfe* şeklinde değiştirilerek düzeltilmiştir. (İbnü'l-Esir, İzzeddin Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fî'l-Tarih*, Beyrut 1965, III, 138)

ilgili, 'Kur'ân-ı ezbere okuyanlar' şeklindeki yorumu Taberî'nin çeşitli bölümlerinde zikredilmektedir.³⁰ İbn A'sem ilk başta tıpkı Seyf gibi "*kurra*" kelimesini Saîd'in büyük camide irad ettiği hutbeye atıfta bulunarak "Ben, Kur'ân-ı ezberden okuyanları çok seviyorum" dediği ilk rivayetinde "Kur'ân-ı ezberden okuyanlar" şeklinde yorumlamaya meyletmiştir.³¹

Ancak Kur'ân hafızlarıyla ilgili bu karışıklık ve belirsizliğin, onları aşağıdaki şekilde çağırmasına bakılırsa bizzat İbn A'sem tarafından giderildiği görülür: "*eşraf, vücûh-u ehli'l-Kûfe, hıyâr-ı ehli'l-Kûfe, cemma ehli'l-Kûfe.*" Oysa bu terimlerden hiç birisi Kuran hafızları anlamını karşılayamazlar. Açık olan husus, *Kurra'nın*, Sevâd'ın köyleriyle ilgilenen Kûfeli bir grup insan olduğudur. Bir başka ifadeyle "*kaf-ra-hemze*" kökünden gelen "*kurra*" terimi burada Kur'ân hafızları anlamında kullanılmamış, fakat "*kaf-ra-ya*" kökünden gelen ve Irak'taki Sevâd arazisinde bir çıkarı /menfâati olanları işaret eden köylüler anlamında kullanılmış olmalıdır.* Şunu kesin olarak biliyoruz ki, bu '*kurra*' dan bazı kimseler fethedilmiş toprakların işlerini yapmak üzere Irak'taki kırsal bölgelerde çalışıyorlardı. Bunlardan bazıları Hz. Osman döneminde buldukları mevkilerden uzaklaştırıldılar ve Hz. Osman ile valisi Velid'e karşı oluşturulan muhalefette kendi taraftarlarına katılmak üzere Kûfe'ye geri döndüler.³² 22/643 yılındaki fethi esnasında Hemedân'ın ilk valisi olan Yezid b. Kays el-Erhâbî, Hemedân'ın en soylu kabilelerinden birine mensup olan Saîd b. Kays'la yer değiştirmiştir.³³ Bu makamdan uzaklaştırılan Yezid b. Kays, Kûfe'ye dönerek Saîd b. el-Âs'ın valiliği boyunca Kûfe *kurra* liderlerinden birisi olarak sahneye çıktı. Kûfe'den fâzla uzakta olmayan bazı kişiler de aynı şekilde söz konusu muhalefete katılmak üzere Kûfe'ye geldiler. Arap kabilelerinin Kûfe'yi kurmak üzere yerlerinden uzaklaştırılmalarından itibaren el-Medâin'de bulunan Şüreyh b. el-Avfâ el-Absî de kabilesi Abs ile birlikte Yezid b. Kays'ın taraftarları arasında göründü.³⁴ Onlar, Saîd'in Sevâd arazisinin Kureyşlilere ait olduğu şeklindeki demecini protesto etmek üzere Kûfe'de liderleri el-Eşter'in etrafında toplandılar. Bu esnada Talha b. Ubeydullah gibi pek çok Kureyşli ve Kûfe'deki kabile liderleri Hz. Osman'ın Sevâd arazisinin değişimi politikasının bir sonucu olarak ele geçirmiş oldukları arazinin muhafazasını temin edeceğini umdukları Saîd'e sempati duyuyorlardı.³⁵ Bu Kureyşliler ve kabile liderleri Hz. Osman'a, Kûfeli kurrânın sürgün edilmesi ricasıyla mektup yazdılar. Mektubu alan Halife, Saîd'e, onları Suriye'ye sürme emrini verdiği bir mektup yazdı. Saîd tarafından sürgün edilen Kûfeli kurrallar şunlardı: el-Eşter Nehâî, Ömer b. Zerâra Sa'sa b. Sevhan el-Abdî, Aziz b. Hamele et-Temîmî, Kümeyl b. Ziyad en-Nehâî, Cüdeb b. Ka'b el-Azdî, el-Hâris b. Âbdullah el-Hemedânî, Sabit b. Kays en-Nehâî, Yezid b. el-Mukaffaf en-Nehâî ve Es'ar b. Kays el-Hârisî.³⁶ Bunlar Suriye'ye vardıklarında Suriye valisi Muaviye tarafından mülakata tabi tutuldular. Muaviye, "imamlarınız Kureyş'tendir" diyerek onlara Kureyşlilerin etrafında toplanmalarını tavsiye etti.³⁷

Kurra, Sevâd arazisi üzerindeki prestijini azaltacak bir uzlaşmaya sıcak bakmaya

³⁰ Özellikle bkz., Taberî, I, 2295-6, 2935, 2952

³¹ İbn A'sem, I.bölüm, vrk. 7A

* Belâzürî bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Geniş bilgi için bkz., **Ensâb**, V, 152-3 [çev.not]

³² Taberî, I, 2848

³³ el-Hemedânî, **İklîl**, X.bölüm, thk., el-Hatîb, Kahire, s. 1059, 41

³⁴ Belâzürî, **Ensâb**, V.bölüm, s.45

³⁵ Taberî, I, 2908

³⁶ Belâzürî, **Ensâb**, V.bölüm, s.41; Taberî, I, 2917; İbn A'sem, I.bölüm, vrk., 8A-B

³⁷ Taberî, I, 2910

hazır değildi. Muaviye *kurra*'yı ikna hususunda başarısız olunca onları 'akılları, dinleri ve bilgileri olmayan insanlar' olarak nitelendirdi ve Sa'sa b. Sevhan'ı şu şekilde azarladı: "...sana gelince ey Sa'sa! Senin köyün bütün Arap köyleri içerisinde en berbat olanıdır." Onlar aynı şekilde Muaviye tarafından 'şeytanın diliyle konuşmakla' nitelendirildiler.³⁸

Eşter ve taraftarlarının olmadığı dönemde Küfe'de daha büyük bir karmaşa meydana geldi. Bu dönemde Küfeli *kurra*'dan oluşan muhalefet liderleri arasında Yezid b. Kays el-Erhâbî ve Hucr b. Adîy el-Kindî de vardı. Onlar terkedilmiş arazi ve arkadaşlarının sürgün edilmesiyle ilgili uygulamalar hususunda Hz. Osman'a serzenişte bulundular.

Saîd'in, Hz. Osman'la görüşme yapmak üzere Medine'de bulunduğu dönemde Küfe'de bulunan Yezid ve yandaşları, Suriye'deki el-Eşter'le mektuplaşarak taraftarlarıyla birlikte acilen Küfe'ye geri dönmesi çağrısında bulundular. el-Eşter ve yandaşlarının hiç vakit kaybetmeksizin Küfe'ye dönmesine karşılık bu esnada Saîd, hala Medine'de idi.³⁹

el-Eşter, problemin en can alıcı noktasına, yani terkedilmiş araziye değinerek Küfeli muhalifleri harekete geçirdi. Onlara şunları söyledi: "Bu Saîd, Sevâd'ın Kureyşlilerin malı olduğunu iddia ederek size geldi; oysa Sevâd sizin, babalarınızın ve dedelerinizin arazisidir, *'fey-i ebikum'*, sizin kılıçlarınızla kazanılmış bir arazidir."⁴⁰ Burada el-Eşter Küfeli muhaliflerin genel lideri olarak şunu ifade etmişti; Sevâd sadece hayatta olan Küfeli muhaliflere değil, aynı şekilde ölmüş olanlara da ait bir bölgedir. Keza el-Eşter, bu konuşmada ikinci önemli noktaya, yani maaş (*atâ*) sistemine de değindi. Burada Saîd'in, kadınlarının atâlarını 100'e, *ehlül-belâ*'nın atâlarının da 2000'e indirilmesi için Hz. Osman'ı ikna etmeye çalıştığına işaret etti. (o ana kadar *ehlül-Kadisiyye*'den olanların kadınlarına 200 ve *ehlül-eyyâm*dan olanların kadınlara ise 300 ödenmekteydi).⁴¹ Seyf b. Ömer, Irak'ın Araplar tarafından fethiyle alakalı rivayetinde *'ehlül-belâ'* hakkındaki soruna değinmiştir. Buna göre ilk fatihler, *'ehlül-eyyâm'* İranlılara karşı en erken dönemde gerçekleştirilen fetih esnasındaki yiğitlikleri itibarıyla "*ehlül-belâ*" statüsünü en önce kazanmışlardır. Bir başka ifadeyle *ehlül-belâ*, el-Büveyb muharebesinde, savaş meydanında ele geçirilen ganimetlerden, diğerlerine göre daha fazla pay aldılar.⁴² Kadisiyye'de *ehlül-Kadisiyye*'ye verilen 2000 dirhemlik maaşa karşılık *ehlül-belâ*'ya bu maaşın yanı sıra 500 dirhem daha verilmişti.⁴³

20/641 yılında Divan'ın tesis edilmesiyle birlikte *ehlül-belâ* ve ilk fatihler arasında bir fark ortaya konuldu. Şöyleki, bu tarihle birlikte *ehlül-belâ* senelik 2500 dirhem, ilk fatihler ise 3000 dirhem almaya başladı.⁴⁴ Muhtemelen böylesi bir ayırım, Sasanilere karşı sürdürülen savaşta yiğitliklerini ortaya koyan ve *ehlül-belâ* statüsünü kazanan fatihlere işaret etmek üzere konulmuştu. Oysa şimdi el-Eşter, onlara maaşlarının Saîd tarafından 2000 dirheme indirilebileceğini hatırlattı. Buna rağmen Saîd'in, ilk fatihlerin veya *ehlül-belâ*'nın maaşlarını azaltmakla ilgili kararını gerçekleştirmek için teşebbüse geçtiğine dair bir işaret bulunmamaktadır. Ancak o, Küfeli kadınların maaşlarını 200 dirhemden 100

³⁸ Taberî, I, 2920

³⁹ İbn A'sem, I.bölüm, vrk 13A; İbn Sa'd, Muhammed, *Kitabu't-Tabakât*. Leiden, 1940, V, 21

⁴⁰ İbn Sa'd, V, 22; Taberî, I, 2929

⁴¹ Taberî, I, 2929. Kadınların maaşları hakkında bkz., Taberî, I, 2413

⁴² Taberî, I, 2198

⁴³ Taberî, I, 2343

⁴⁴ Taberî, I, 2412

dirheme⁴⁵, aylık tahsisat olarak buğday şeklinde verilen 'rızk' miktarını 8 rıttan beşbuçuk rıtla (ertâl) indirmiştir.⁴⁶ Halife Osman, Saîd'i Kûfe valisi olarak tekrar geri gönderdiğinde Saîd onlara kendisine karşı protestoda bulunanların maaşlarını kesmeyi kararlaştırdığını söyledi.⁴⁷ el-Eşter, Kûfe'ye gelir gelmez taraftarlarını topladı; Hz. Osman'ın terkedilmiş araziyle ilgili politikasını değiştirdiğini, önceki memurlarla birlikte valiyi de diğerleriyle değiştirdiğini söyledi ve onları, Saîd'in Kûfe'ye girmesine engel olmaları hususunda kışkırttı. el-Eşter, Kûfe ile Hîre arasında yer alan el-Cer'âa adındaki bir köye gitti. Kûfe civarındaki arazinin kontrolü için bu köye ordusunu yerleştirdi. el-Eşter'in ordusu 3000 civarındaydı. Bunlardan 500'ü Mâlik b. Ka'b el-Erhâbî komutasında el-Uzeyb'e sevk edilen sûvarilerdi. Vali Saîd, el-Uzeyb'e vardığında Mâlik'in ordusu tarafından karşılandı ve Medine'ye geri dönmeye zorlandı.⁴⁸

Saîd bertaraf edilince, el-Eşter ve ordusu Kûfe'ye geri döndü. Onlar burada Velid b. Ukbe'nin evini yağmaladılar; Saîd'in sahip olduğu ve bulabildikleri tüm para ve serveti ele geçirdiler⁴⁹ Aynı zamanda da Ebû Musa el-Eş'ârî'yi yeni Kûfe valisi olarak ilan ettiler. Ebû Musa, kendisi açısından bu makamı kabule razı oldu. Halife Hz. Osman'ın ise bu tayini onaylamaktan başka bir alternatifi yoktu. Yeni tayin olunan Vali Ebû Musa, Kûfe'de durumu sakinleştirebildi ve Kûfeli *kurra*'nın muhalefetinin; Irak'ın ilk fatihlerinden olan küçük bir grubun, yani Kûfeli muhalif *kurra*'nın taleplerini karşılayabildi.⁵⁰ Bu, kesinlikle onların, Hz. Osman'ı başlarından atma eğilimini de azaltmadı. Hz. Osman'a karşı bu eğilim ve kötü düşünce, daha da artarak 35/656'da Halifenin katliyle neticelendi.

⁴⁵ İsfehanî, *Eğânî*, XI, 31

⁴⁶ el-Âli Salih, A., *et-Tanzimâtü'l-İctimaiyye ve'l-İktisâdiyye fi'l-Basra fi'l-Karni'l-Evvelî'l-Hicrî*, Bağdat, 1953, s. 145

⁴⁷ Taberî, I, 2934.

⁴⁸ Belâzürî, *Ensâb*, V, 45-46; İbn A'sem, I. bölüm, vrk., 13B-14A

⁴⁹ Belâzürî, *Ensâb*, V, 46

⁵⁰ Belâzürî, *Ensâb*, V, 46-47